

ТАЛАБІРЧУК ОКСАНА
(Ужгород)

Час і простір у повісті Сергія Степи «Не сьогодні, тільки вчора і завжди»

Процес усвідомлення людиною часових та просторових категорій, критеріїв оточуючого світу відбувається протягом усього розвитку людської свідомості. Категорії часу та простору вважаються основними формами буття матерії. Виділяють об'єктивний час та простір, який полягає у природних закономірностях та циклах не залежних від людської свідомості, а також реальний простір та час, що виражається появою в людській мові слів зі значенням напрямку руху, назв частин доби тощо. Під впливом на свідомість індивіда різних факторів виникає суб'єктивний час та простір. Натомість свідомість розвиненої людини формує новий, складніший часово-просторовий пласт — вигаданий. Відмінним від цих видів часу та простору постає художній час та простір. Він виступає важливою складовою художнього світу письменника. Час і простір сприяють вираженню авторської позиції. Вибір просторових та часових координат значущий для втілення концепції світу митця. Час і простір у літературному творі сприяють створенню і розкриттю художніх образів. Історія дослідження художнього часу та простору нараховує не одне століття. Аналізу цього явища присвячені праці М.Бахтіна, Ю. Лотмана, В.Гречнева, Т. Солдатенко, Н. Фортунатова, О. Білого. Як основна розглядається в цих дослідженнях організуюча функція часу.

Проблема часу і простору цікавить науковців, письменників та мислителів. З точки зору спеціальної теорії відносності простір і час тісно пов'язані між собою. Їх слід вважати єдиним чотиривимірним многовидом, що має назву «простір-час». У літературознавстві ж й досі тривають дискусії щодо того, наскільки тісно художній простір та час пов'язані і яка з цих категорій є провідною. М. Бахтін вводить поняття «хронотоп» на позначення єдності художнього простору й художнього часу, яка більша за їх просте складання і може зіставлятися з часово-просторовим континуумом реального світу, власне хронотоп — суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відношень, художньо освоєних у літературі. Дослідник доводить: «Все в цьому світі часопростір, хронотоп» [2, 235]. М. Бахтін зазначає, що основним в хронотопі є час. Ю. Лотман, навпаки, перевагу віддає простору — як головному засобу осмислення дійсності. При цьому художньому простору надається роль основи для побудови «картини світу» [5, 266].

М. Бахтін акцентує — важливо вміти «бачити час, читати час в просторовій єдності світу, і з іншого боку, сприймати наповнення простору не як нерухомий фон, а як єдине ціле, як подію; це вміння читати ознаки плину часу у всьому, починаючи від природи і закінчуючи людськими характерами та ідеями» [1, 204]. Таку всеохопність спостерігаємо у художньому світі письменника Сергія Степи (родом із м. Тячева Закарпатської області, нині мешкає в Угорщині, м. Ясберень). Котрий у 80-ті заявив про себе прозовими публікаціями у «Дніпрі» та «Дзвоні», що виклакали своєю нестандартністю резонанс у письменницькому середовищі.

Проблема з якою стикається герой повісті «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» Сергія Степи вічна – як збалансувати свій внутрішній світ із зовнішнім

«великим і не завжди логічним світом». Буває, для усвідомлення свого подальшого розвитку героєві потрібно мандрувати часом і простором.

Художній світ повісті *«Не сьогодні, тільки вчора і завжди»* становлять своєрідні часові і просторові параметри, які зіткані з найрізноманітніших переплетінь, зміщень та переміщень у часопросторі. Просторові межі стають одним із найважливіших чинників у розкритті психологічного світу героя. Простежується залежність зміни простору з душевним станом Олда. Структурувати хронотоп у повісті можна в двох вимірах: реальному та уявному. Реальний простір у повісті *«Не сьогодні, тільки вчора і завжди»* є замкненим, обмеженим. Просторова межа окреслена Карпатським басейном. Переміщення Олда починається в Рахові, далі герої їдуть *«шукати те, чого в них немає»* і опиняються в Яремчі, Бичкові, Тересві, Тячеві, Хусті, Мукачеві, Ужгороді, Чопі. Далі Олд не переступив просторову межу. Переміщаючись в часі, герої повісті тільки умовно перебувають у реальному просторі. Головний герой повісті Олд має власний малий простір, який розміщений всередині простору рельного. Це — автомобіль. Авто наче мікросвіт Олда: *«всівшись за кермо, Олд відчувся у своїй тарілці»* [7, 79].

Цей простір в просторі сприймається героєм як тимчасовий дім, у якому можна заховатися аби поміркувати, вирішити особисті проблеми. Адже Олд в своєму просторі шукає те, чого йому бракує (щастя) і лише пройшовши ряд перетворень та переміщень він дізнається про те, що *«людина створена не для щастя...для чогось іншого, але не для цього»* [7, 91].

Перебуваючи в автівці, він може змінювати своє життя, керувати ним. Салон машини сприймається як обшир «свободи», якої бракує у реальності. Відтак, тут він сам собі наданий, а все, що відбувається в машині стосується лише його, так само, як і те, що відбувається в його душі.

Простір автівки підпорядкований потребам лише одного індивіда та коли проблема вирішується, просторове коло машини розкривається і виносить героя у реальний світ. Простір машини дає можливість героєві усвідомити і вирішити коло проблем, які його турбують.

М. Бахтін зазначає, що в художньому творі «простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету... Прикмети часу розкриваються в просторі, і простір осмислюється і вимірюється часом» [2, 121]. У повісті *«Не сьогодні, тільки вчора і завжди»* проблема часу закладена вже в назві. Без розуміння часопросторових відносин в рамках назви не можна збагнути концепцію дійсності автора. Рух часу підвладний двом вимірам: минуле та майбутнє. Це стверджується в повісті вустами Бридкої Баби *«не є того, не є тепер, а лиш те, що було і буде»* [7, 60]. Однак жити тільки цими категоріями дуже важко. Людині потрібно мати і сьогодні, бо від нього залежить і завтра. Тому час в повісті сконденсований навколо пошуку теперішнього — тієї миті, що поєднує вчора й завтра.

Головний герой повісті живе мовби в кількох часових площинах з різними системами відліку часу. Час то прискорюється *«поруч них, обабіч авто сунули люди; вони сиділи на возах, запряжених кіньми й биками, їхали в поїздах і трамваях, автобусах і тролейбусах, на ескалаторах метро, пливли на катерах і визирали з ілюмінаторів літаків»* [7, 62], то уповільнюється *«земля ніби не крутилась, наче застигла на місці; шини цупко терлися у твердь її кори, і машина мчала біля провалів так, ніби ніколи не могла туди впасти»* [7, 63], повертається до

минулого або ж проникає в майбутнє. Перенесення в часі і просторі проходить мимохідь, рух часу виявляється в деталях. М. Бахтін вважає, що «Час насамперед розкривається в природі» [1, 205]. Коли Олд і Бريدка Баба починають свою подорож, то природний час суголосний з психологічним станом героя *«стояв теплий пізноосінній день; ослабле Сонце кропило Землю лінивим світлом; змовкло і смиренно вмирили листочки; ось від кого треба вчитися змирятися з долею»* [7, 62]. Надалі час природи збігається з настроєм Олда. У повісті постійно натякається на завершення природного, річного циклу буття, все невпинно йде до кінця *«осінь повільно вмирала; зима вбивала її потроху...вмирав і рік....стояв пізній листопад»* [7, 80]. Цей реальний природний час пересікається з часом перебування Олда з Бريدкою Бабою, а в кінці повісті ці часопростори накладаються один на одного *«...вони створили поцілунок, довгий-довгий, як майбутня весна»* [7, 91].

Важливе місце у художньому світі повісті займає багатовимірний, розірваний топос дороги. За її зовнішніми ознаками простежується життєвий шлях героя, а саме його майбутнє, яке залежить від того, чи знайде Олд своє нинішнє, своє місце в реальності.

Каталізаторами часопростору в повісті «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» виступають певна рідина та Бريدка Баба. Активно він починає змінюватися після того, як Бريدка Баба пригостила Олда вином: *«бутель був з простого скла, з дугою майстерно вигнутої ручки, як у глечика; вино хвилювало червоно-чорною темнотою і гіркувато-солодким смаком»* [7, 62]. Вино виносить Олда у незнаний світ.

Важливим чинником зміни хронотопу виступає вода. Дивлячись в річку, у Олда виникають видіння *«...посеред річки скакали вершники в кольчугах і гостроверхих шапках, бриніли тятиви луків, звільнені від палаючих стріл, з лісів виходили ведмеді і вовки...»* [7, 61]. Як відомо, за юнгіанською концепцією архетипні образи завжди супроводжують людину, вони є джерелом міфології. За українською міфологією вода очищає людину від гріхів, відбувається магічне очищення [3, 82]. На нашу думку, в повісті вода повертає Олду первісну пам'ять, а також очищає його від фальшивих цінностей, вносить в нього нові відчуття. Забута пам'ять повертається до Олда поступово. Після візій і відчуття себе *«при пістолях»*, Олд *«тobачив себе в одязі з овчої шкури; кігтиста його правця цупко стискала держално кремнієвого топора...»* [7, 66]. Герой ніби переживає свої минулі життя, вони виникають перед ним для того, щоб він зміг порівняти все минуле з теперішнім. Оцінити, що в нього було, а що є.

Напрямом подорожей Олда керує Бريدка Баба. Силою власного психічного напруження вона змінює все довкола. Бريدка Баба не тільки змінює часопростір, а й себе: своє обличчя, вік та одяг, характер. Це своєрідні переродження, які полягають у постійному оновленні. Бريدка Баба з кожного часопростору може вибрати найкраще. З *«порожньої чорноти її бесаг»* з'являються найрізноманітніші страви. Вона ночує з Олдом і на землі, і в шикарному номері готелю, подає йому каву і пласмасовому стаканчику, і в порцелянових чашках тощо. Тобто, вона насичує власний простір Олда тими речами і відчуттями, яких він ніколи не мав. Таким чином у повісті створюється ще один простір в просторі. Цей спільний простір Олда та Бريدкої Баби розміщується у просторі автомобіля. Часопросторова модель повісті стає трьохвиірною.

Отже, хронотоп повісті «Не сьогодні, тільки вчора і завжди» є багатоплановим утворенням. Час і простір нерозривно пов'язані, жодна з цих категорій не виступає домінують. Завдяки часопросторовим вимірам авторові вдається глибше розкрити психологічний світ героя, а також сформулювати власну концепцію світопорядку.

Часопростір поділяється на реальний і уявний, але обидва вони спрямовані у майбутній простір. Реальний простір обмежений Карпатським басейном, а уявний складається з простору автівки та періоду, який Бридка Баба і Олд проводять разом. Важливими чинниками часопростору виступають рідина та Бридка Баба. Вони повертають Олду первісну пам'ять та вносять в його життєвий простір нові відчуття.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества // Сост.С.Т. Богаров; Текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина. — М. : Искусство, 1979.
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. — М. : Художественная литература, 1986.
3. Войтович В. Українська міфологія. — Київ «Либідь», 2002.
4. Козлов Р.А. Художній час та простір у драматургії // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. №1, 99.
5. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. — М. : Искусство, 1970.
6. Маркович Я.С. Категорії часу та простору в романі Б. Пастернака «Доктор Живаго». // Автореф. дис. канд. філолог. наук: 10.01.02. Тавр. нац. ун-т. ім. В.І. Вернадського. — Сімф., 2006. — 20 с
7. С. Степа. Не сьогодні, тільки вчора і завжди // Три повісті і площа. — Ужгород «Гражда», 2005. — с.59-92.
8. Потушняк Ф. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) // Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського. — Ужгород «Гражда», 2003. — с.95.

Oksana Talabirchuk

Time and space in the story of Sergey Stepa not «Today, only yesterday and always»

Summary

The features of recreation of time and space are first investigational in the story of Sergey Stepa not «Today, only yesterday and always». A writer creates the myth about the model of world and freely applies with sentinels and spatial limitations. Time and space of story is divided into the real and imaginary. Imaginary space is made by the salon of auto and period which Brydka Baba and Old conduct together.